

به نام او که آحاد بشر را با کرامت آفرید

پیشگفتار

انسان در گذر تاریخ حیات خویش درد و رنج فراوانی را متحمل شده تا بتواند بر محیط زندگی اش اصول و قواعدی را حاکم سازد که او را صاحب کرامت ذاتی و برخوردار از حقوق و آزادی‌های انسانی بشناسند. در روند پرفرازونشیب تجربیات واقعی هر دوره حیات بشر، علاوه بر عقل خداداد که سرمایه ذاتی هر حرکت تکاملی و رو به جلو بوده است، عناصر و عوامل مختلفی اثرگذار بوده‌اند تا سخن از انسانیت و حق و عدالت به تدریج برجسته‌تر شود و در شئون گوناگون حیات فردی و اجتماعی جوامع گوناگون نمود یابد. انبیای الهی، مصلحان، آزادی‌خواهان و متفکران در دوره‌های مختلف تاریخ بشر تلاش‌های بی‌شماری معمول داشته‌اند تا حرکت‌های اجتماعی متنوعی شکل گیرد و از گذر هر تکاپوی اجتماعی گامی به سوی شناسایی و نهادینه‌سازی برخی از اصول انسانی و ارزش‌های متعالی اخلاقی برداشته شود. اگر روزی در تاریخ حیات بشر گروهی از انسان‌ها «برابر» تلقی و در قبال افراد اصلی جامعه درجه دو محسوب می‌شدند یا «بردگی» کثیری از انسان‌ها و عدم اختیار تعیین سرنوشت خود در اکثر جوامع امری عادی در روابط انسانی محسوب می‌شد و این وضعیت اربابی عده‌ای و نوکری برخی دیگر از افراد، سال‌ها از نسلی به نسل دیگر به ارث می‌رسید، به تدریج با تلاش‌های بسیار و فداکاری‌های بی‌شمار جوامع مختلف، خلاف قاعده شد و جای خود را به پذیرش این اصل داد که همه انسان‌ها از کرامت ذاتی برخوردارند و همه حق دارند که سرنوشت خود را تعیین کنند و هیچ‌کس را نباید به بردگی گرفت و در یک جامعه معین همه باید در مقابل قانون برابر باشند و تقسیم‌بندی انسان‌ها به درجه یک و دو و اعمال تبعیض‌های متنوع امری خلاف عدالت و غیر قابل قبول است.

امروزه هر گاه از منظر تاریخی به مرور تجربیات جوامع مختلف برای رسیدن به نقطه کنونی بپردازیم، در تاریخ کشورهای سراسر جهان با فرهنگ‌ها و باورهای گوناگون می‌توانیم گزارش‌های متنوع تلخ و شیرینی را بیابیم که چه دوره‌های سیاهی را پشت سر گذاشته‌اند، در چه زمان‌ها و با محوریت چه کسانی حرکت‌های اجتماعی و سیاسی برای رفع بی‌عدالتی‌ها انجام پذیرفته و ثمره و پیامد تلاش‌های مزبور چه بوده است و دستاوردها با چه آسیب‌هایی مواجه شده‌اند و در مواجهه با آسیب‌ها آیا توانسته‌اند باقی بمانند یا از دست رفته‌اند و دوره‌های سیاه دیگری بر جامعه مورد مطالعه حاکم شده است. واقعیت فراگیر یاد شده، ما را متوجه این نکته مهم می‌سازد که دستاوردهای امروزی جامعه بشری را فقط به حرکت‌های اجتماعی یک منطقه یا یک فرهنگ و جغرافیا از جامعه بشری نمی‌توان نسبت داد و سهم همه جوامع در پشت سر گذاشتن مناسبات غیر انسانی را می‌بایست ارج نهاد اگرچه می‌توان با مستندات تاریخی مشخص کرد که کدام فرهنگ‌ها و حرکت‌های تحول‌خواه و اصلاحی سهم بیشتری در شکل‌گیری وضعیت کنونی جامعه بشری داشته‌اند. برخی عادت کرده‌اند که وقتی سخن از جامعه مبتنی بر رعایت حقوق انسان‌ها و شناسایی اعضای جامعه به عنوان شهروندان صاحب حق و نه رعیت و نوکر حاکمان به میان می‌آید، فوری تاریخ تحولات مغرب‌زمین و اینکه در چه دوره‌ای پادشاهی فلان کشور غربی برخی محدودیت در قدرت بی‌انتهای خود را پذیرفت و سندی با عنوان «مگنا کارتا» تدوین شد یا قرن‌ها بعد با وقوع جریان اصلاح دینی و انقلاب صنعتی در مغرب‌زمین و عصر موسوم به روشنگری در قرون ۱۶، ۱۷ و ۱۸ میلادی چه متفکرانی در آن

سامان نظرات و دیدگاه‌های نو ارائه کردند یا انقلاب‌های داخلی در آمریکا برای استقلال و شکل‌گیری یک کشور مستقل و صدور برخی اسناد حقوقی ذی‌ربط و انقلاب در فرانسه و صدور اسناد حقوقی مشخص چه پیامدهایی در برداشته است و مواردی از این قبیل را دائماً و به زبان‌های مختلف مطرح کنند؛ گویی تجربه مردم یک منطقه جهان مبنای تحولات آزادی‌خواهانه همه جوامع محسوب می‌شود و مبانی و اسناد حقوقی مرتبط با مغرب‌زمین تنها اسناد قابل مطالعه در تاریخ دستیابی به اداره جامعه مبتنی بر رعایت حقوق انسان‌ها تلقی می‌گردد. این نگرش غیر فراگیر به جامعه بشری در گستره جهانی، موجب می‌شود اولاً تجربیات ویژه هر جامعه و مبانی فکری و فرهنگی و اعتقادی و ویژگی‌های مردم‌شناسی آن‌ها در هر منطقه نادیده گرفته شود، ثانیاً بسیاری از نکات منفی تاریخ مغرب‌زمین چه در دوره‌های کهن تاریخی و قرون وسطی و چه قرون اخیر پس از انقلاب صنعتی و تدوین اسناد حقوقی مشخص از قبیل اعلامیه حقوق بشر و شهروند فرانسه، به‌ویژه دوره طولانی استعمارگری دول غربی در سراسر جهان و بروز انواع جنایات و بی‌رحمی‌ها و تلاش برای عقب‌ماندگی دیگر ملل نادیده انگاشته شود و حتی در دهه‌های اخیر نقش همان جوامع در بروز جنگ‌های ویرانگر جهانی اول و دوم و کشتار میلیون‌ها انسان بی‌گناه مورد توجه جدی قرار نگیرد و به ناگهان از همه جوامع خواسته شود که تجربه مردم‌سالاری مغرب‌زمین با همه مبانی خاص فکری ذی‌ربط را الگوی خود قرار دهند.

ملت ایران در تاریخ حیات طولانی خود دوره‌های پربار و تمدن‌گستری را از دیرباز تجربه کرده است و برخی از سنت‌های اجتماعی یا اسناد حقوقی ملی یا اعتقادی مردم این سرزمین چه قبل از ورود اسلام به ایران و چه پس از مسلمان شدن اکثریت ملت ایران شهرت جهانی دارد، چنان‌که امروزه فرمان کوروش پس از فتح بابل و آزادی اسرای یهودی در بند با عنوان منشور حقوق بشر کوروش شناسایی شده و مورد تقدیر جهانیان قرار می‌گیرد یا آنچه اعتقاد دینی اکثریت ایرانیان قبل از اسلام بوده که بر سه گانه پندار نیک، گفتار نیک و رفتار نیک تأکید داشته‌اند همچنان مایه افتخار است. همچنین بسیاری از آنچه در مبانی و منابع اسلامی برای رعایت حقوق انسان‌ها مورد تأکید قرار گرفته، ظرفیت جهانی دارد و سعادت دنیوی و اخروی نوع بشر را مد نظر قرار داده است. آموزه‌های متعالی انسانی اسلام اعم است از موازین برگرفته از قرآن کریم یا سنت پیامبر اسلام (ص) و سایر اولیای دینی از جمله معیارهای حکمرانی شایسته برگرفته از دستورات حضرت علی (ع) یا درس‌های ظلم‌ستیز امام حسین (ع) یا نظام‌مندی حقوقی و اخلاقی مورد توصیه امام سجاد (ع) در رساله حقوق ایشان و حجم انبوه گزاره‌ها و قواعد موجود در مطالعات اسلامی و اجتهادی که طی قرن‌ها توسط دانشمندان و متفکران مسلمان گرد هم آمده و رشد یافته، جملگی امروزه در سطح جهانی قابل عرضه و مایه مباهات است. اما دریغ و درد از اینکه با همه این مبانی و منابع و پیشینه‌های قابل عرضه جهانی، حکومت‌های بی‌تدبیر و بی‌اعتقاد به حقوق مردم در جوامع اسلامی از جمله کشورمان قرن‌ها مسیر حرکت جامعه به سمت توسعه مادی و تعالی معنوی را به تأخیر انداختند و موجب شدند که ضمن اتلاف منابع و سرمایه‌های ملی، ساختارهای اجتماعی ناعادلانه نهادینه شود و به تدریج حتی بر ذهن و ضمیر افراد نیز رسوب کند و اثر منفی بگذارد و بسیاری از اعضای جامعه را از خودباوری و ظرفیت‌های بومی غافل سازد و نتیجه آن شود که بیگانگان از طریق حاکمان سرسپرده سرنوشت ملت‌ها را تعیین کنند. در قبال این وضعیت‌های منفی، در کشور ما علاوه بر مبارزات متنوع برخی آزادی‌خواهان و تلاش‌های نظری مصلحان و متفکران دردمند برای تغییر شرایط در دوره‌های مختلف تاریخی، به طور خاص در یکصد و اندی سال اخیر دو انقلاب و جنبش مردمی تجربه شده است: جنبش مشروطه که موجب طرد اختیارات نامحدود حاکمان و پدید آمدن قانون اساسی در اداره حکومت شد و برخی از حقوق و آزادی‌ها به رسمیت شناخته شده و سازوکارهای قانونی ذی‌ربط شکل

گرفت و طیف انبوهی از آثار علمی و تلاش‌های نظری وارد عرصه عمومی شد اما با همه این دستاوردها چون روند تلاش‌های ملی به علل و عوامل مختلف به ویژه مداخله قدرت‌های وقت جهانی، به فرجام مورد انتظار ملت نرسید بلکه دوباره استبداد و اقتدارگرایی بر این سرزمین حاکم شد، چندین دهه بعد، انقلاب آزادی‌خواهانه اسلامی علیه رژیم ستم‌شاهی سر برآورد که منتهی به شکل‌گیری نظام سیاسی جدید مبتنی بر اندیشه اسلامی و با شناسایی حق حاکمیت ملت بر تعیین سرنوشت خود گردید و فضایی فراهم آورد تا اندیشمندان اسلامی بتوانند ظرفیت‌های دینی و ملی برای شکل‌دهی به جامعه آرمانی را معرفی کنند و از دستاوردهای عقل بشری برای تعمیق رعایت کرامت انسان‌ها بهره بگیرند. هم اینک چهار دهه از تجربه جامعه‌داری پس از انقلاب اسلامی می‌گذرد با فهرستی از موفقیت‌ها و ناکامی‌ها. آینده بهتر را نمی‌توان رقم زد مگر اینکه ارزیابی درستی از تجربه گذشته خود و آسیب‌شناسی وضع موجود صورت پذیرد و مبتنی بر درک صحیحی از ارزش‌ها، قواعد و آرمان‌ها و تطبیق آن با عملکردها از یک‌سو و توجه به ظرفیت‌ها و منابع در اختیار و فرصت‌ها و چالش‌های فراروی از سوی دیگر، حرکت سنجیده، هوشمندانه و پایداری در همه ابعاد اداره جامعه خود را سامان دهیم.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به عنوان میثاق ملی و چارچوب حقوق و تعهدات متقابل ملت و حکومت و مبنای اداره جامعه، در اصول متعدد بر ضرورت رعایت حقوق مردم تأکید ورزیده است از جمله تصریح نموده که علاوه بر اصول اعتقادی دینی، باور به رعایت کرامت انسان‌ها همراه با مسئولیت و ارزش والای انسانی یکی از مبانی نظام جمهوری اسلامی ایران است که دائماً باید از طریق اجتهاد علمای برجسته دینی و نفی ستمگری و ستم‌پذیری و استفاده از دستاوردهای پیشرفته بشری در مصادیق مختلف اداره جامعه تأمین شود. در قانون اساسی ضمن نفی هر گونه استبداد تأکید شده که حقوق و آزادی‌های مشروع مردم را نمی‌توان حتی با وضع قانون سلب کرد همان‌گونه که نمی‌توان تحت هیچ شرایطی استقلال، آزادی و تمامیت ارضی مملکت را خدشه‌دار کرد و همواره باید در مقابل هر گونه عنصر خارجی از کیان مملکت دفاع کرد. در میثاق ملی حاکم بر تاریخ کنونی جامعه ایران تأکید شده که اگرچه حاکمیت بر همه امور جهان در چارچوب اراده الهی است اما همو انسان‌ها را در تعیین سرنوشت فردی و اجتماعی خود مختار قرار داده است تا برای اقامه قسط و عدل اقدام کنند فلذا این مردم هستند که از طریق سازوکارهای قانونی جامعه خود را اداره می‌کنند و نظارت نهایی بر همه صاحب‌منصبان و امر به معروف و نهی از منکر آن‌ها و مشورت و نصیحت حکمرانان نه تنها حق شهروندان بلکه تکلیف شرعی آن‌هاست. در قانون اساسی ایران ضمن فصل سوم از اصول ۱۹ تا ۴۲ به طور مفصل فهرستی از حق‌ها و آزادی‌های مختلف انسانی شناخته شده جهانی مورد پذیرش قرار گرفته تا حکمرانان به دقت این معیارها و اصول را مبنای حرکت خود قرار دهند و ملت نیز همواره مطالبه‌گر رعایت حقوق خود باشد. با همه این ظرفیت‌های قانونی که به خوبی می‌تواند مبنای تحقق مردم‌سالاری با رعایت ارزش‌های دینی و اخلاقی مورد قبول اکثریت مردم واقع شود و بستر عینی را شکل دهد که حقوق شهروندان در ابعاد مختلف سیاسی، مدنی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سایر جنبه‌ها به خوبی رعایت شود، این واقعیت را نمی‌توان نادیده گرفت که طی ۴ دهه گذشته با همه پیشرفت‌های نظری و کاربردی، همچنان طیف انبوهی از مشکلات و عدم رعایت حقوق شهروندان، مردم را رنج می‌دهد و باعث بروز گلیه‌های متعدد خطاب به صاحب‌منصبان شده و به شکل‌های مختلف بازتاب پیدا می‌کند.

دولت‌های مختلف از ابتدای انقلاب اسلامی تاکنون هر یک به فراخور اقتضات زمان خود تلاش‌های متنوعی را معمول داشته‌اند تا بتوانند آرمان‌های انقلاب اسلامی و اصول قانون اساسی و مقررات عادی کشور در جهت ارتقای رعایت حقوق مردم را تحقق بخشند. هر دولتی به تشخیص خود و بنا به چارچوب‌های قانونی

تلاش کرده تا به برخی موارد اولویت دهد که سریع تر وضعیت مردم بهبود یابد و روند توسعه ایران شتاب بیشتری پیدا کند. در دوره‌ای تثبیت انقلاب اسلامی و مقابله با انواع هرج و مرج‌های پساانقلاب و مقابله با تجاوز خارجی اولویت دولت‌های مستقر بود. در دوره‌ای دیگر ساخت خرابی‌های ناشی از جنگ تحمیلی ۸ ساله بر ملت ایران و پیشبرد توسعه اقتصادی و در دولت بعدی توسعه سیاسی و اجتماعی اولویت یافته‌اند. طی دهه گذشته نیز همین روند اولویت‌دهی هر دولت مستقر به برخی از جنبه‌ها در سیاست‌گذاری‌های مربوط به مدیریت داخلی و فراملی ادامه یافته است. با این حال، پس از گذشت چند دهه از جامعه‌داری پساانقلاب و حجم انبوهی از تجربیات، امروزه همه طیف‌های فکری جامعه و جریان‌های سیاسی اجتماعی به این درک و بلوغ نسبی رسیده‌اند که به ایران آباد و آزاد و توسعه‌یافته و الهام‌بخش برای کشورهای دیگر در پرتو رعایت کرامت انسان‌ها و حاکمیت ارزش‌های اخلاقی نخواهیم رسید مگر اینکه به همه حقوق و آزادی‌های مردم بدون تبعیض در مورد همه افراد توجه کنیم و هیچ موردی را از قلم نیندازیم و به حاشیه نرانیم چرا که این خود موجب بی‌عدالتی می‌شود فلذا در هر تلاش برای توسعه کشور باید همه‌جانبه بودن و فراگیر عمل کردن و بهره‌مندی از ظرفیت‌های بومی در عین تعامل منطقی با جهان و استفاده از تجربیات مفید و فرصت‌های فراملی را همواره مورد توجه قرار داد و به اقتضائات و الزامات این چارچوب‌های مهم نظری و کاربردی پایبند بود.

مبثنی بر درک نسبتاً اجماعی یادشده، امروزه این مطالبه جدی از همه قوای حکومتی وجود دارد که برای تحقق همه حقوق مردم در قانون اساسی و سایر مقررات عادی، نهایت تلاش خود را به کار گیرند. همچنین از محافل علمی و نظری این انتظار مطرح است که دائماً با ارائه نظرات کارشناسی و علمی و تقویت گفتمان‌های عمومی، موجبات نظارت جدی‌تر مردم بر حاکمان و کمک به دستگاه‌های مختلف برای انجام هر چه بهتر وظایف و توسعه مشارکت مردم در اداره کشور و رفع مشکلات و چالش‌های موجود را فراهم آورند.

رئیس دولت یازدهم و دوازدهم به عنوان میراث‌دار تجربه چند دهه مدیریت اجرایی پیشین در جمهوری اسلامی ایران و در ادامه روندهای قبلی برای احیای رعایت قانون اساسی و سایر مقررات عادی، بنا به وعده‌ای که در روند عرضه خود به مردم برای جلب آرای آن‌ها در انتخابات سال ۹۲ داده بود، بلافاصله پس از کسب اعتماد ملت برای خدمتگزاری عمومی، تلاش کرد تا در قالب متن مکتوب و به عنوان برنامه و خط‌مشی خود فهرستی از حقوق و آزادی‌های مردم مصرح در قانون اساسی و مقررات عادی کشور را برای عموم تدوین کند که در این راستا با مشارکت اساتید و حقوق‌دانان شناخته‌شده کشور چند متن فنی تهیه شد و در نهایت یک متن اعلامی ساده و قابل فهم عمومی و مشتمل بر ۱۲۰ ماده به عنوان منشور حقوق شهروندی در ۲۹ آذر ماه ۱۳۹۶ توسط رئیس جمهور رونمایی و به ملت معرفی گردید. آن گونه که رئیس جمهور اعلام کرد انگیزه اصلی در معرفی این سند آن بوده که هم مقامات و هم دست‌اندرکاران قوه مجریه و سپس سایر قوا به وظایف قانونی خود برای رعایت حقوق مردم توجه بیشتری نشان دهند و هم مردم از این طریق انگیزه بیشتری پیدا کنند تا نسبت به حقوق و آزادی‌های پذیرفته شده خود در نظام حقوقی ایران حساسیت نشان دهند و همواره با نظارت‌های لازم و مؤثر مطالبه‌گر باشند و زمینه برخورد قانونی با ناقضان حقوق مردم را فراهم آورند.

برای تحقق حقوق به رسمیت شناخته‌شده مردم در نظام حقوقی ایران و ارتقای مستمر نظام حقوقی متناسب با نیازهای نوپدید، طبیعتاً کارهای متنوع و گسترده‌ای باید انجام شود و در این میان قوای مختلف حکومتی وظایف سنگینی برعهده دارند اگرچه آنچه خود مردم به ویژه نخبگان و تشکل‌ها و احزاب و اصناف باید در آن‌ها ایفای نقش کنند نیز فهرست مفصلی از بایدها و نبایدهاست.

به منظور ارتقای جدی در وضعیت حقوق مردم، در بسیاری از موارد، قوانین کنونی نیازمند اصلاحات و رفع اشکالات هستند تا حقوق آحاد جامعه بهتر رعایت شود. در بسیاری از مصادیق، نیاز به قانونگذاری جدید است تا خلأهای موجود در نظام حقوقی ایران مرتفع گردد؛ در موارد متعدد، باید سازوکارهای موجود را بازسازی کرد و ضمن کوچک‌سازی عرض و طول نظام اداری، زمینه چابک‌سازی آن برای کارآمدی بیشتر در خدمت به مردم را فراهم آورد، در بسیاری از زمینه‌ها باید مشارکت مردم را توسعه داد و به جای تصدی‌گری دولت اداره امور را به خود مردم و نهادهای مردمی واگذار کرد تا با همت و تلاش عمومی مشکلات کشور حل شود، در بسیاری از موارد عملکردهای جاری اجرایی، قضایی و تقنینی و اقدامات سایر مراکز حکومتی را باید بهبود بخشید و ظرفیت‌های قانونی را به درستی به کار گرفت. در موارد متعدد باید به سمت شفاف‌سازی همه‌جانبه نحوه حکمرانی رفت تا با نظارت عمومی به ویژه از طریق رسانه‌های مستقل و بی‌طرف امکان خلاف و نقض حق، هزینه بالاتری پیدا کند و بدین ترتیب از بروز بسیاری از خلاف‌های ناقض حقوق مردم پیشگیری شود، در موارد متنوعی باید همفکری و همکاری و اجماع‌سازی بین قوای حکومتی در راستای مطالبات ملت توسعه پیدا کند تا مراجع حاکمیتی به جای موازی‌کاری، خنثی‌سازی اقدامات یکدیگر یا اختلاف نظرهای فرسایشی، هم‌افزایی و تشریک مساعی جهت شتاب‌دهی به تحقق حقوق شهروندان را عینیت بخشند. در این میان البته باید عدالت، بی‌طرفانه و با رعایت قانون در مورد ناقضان حقوق مردم در هر پست و مقامی که باشند اجرا شود تا جامعه از تضمین رعایت حقوق خود اطمینان پیدا کند و به روشنی دریابد که هیچ صاحب‌منصبی در قبال نقض حقوق مردم مصونیت ندارد.

در میان فهرست مفصل اقداماتی که باید در جهت تحقق حقوق شهروندان انجام پذیرد تا به تدریج در روندی منطقی شاهد توسعه همه‌جانبه کشور باشیم، بی‌شک پدیدآوری آثار علمی و تحقیقی متنوع در ابعاد گوناگون حقوق و آزادی‌های شهروندان و مسئولیت‌های متقابل هر مورد، یکی از اولویت‌هاست.

تحقیقات ذی‌ربط در سطوح متنوعی قابل انجام هستند: از نظریه‌پردازی و تقویت بنیان‌های نظری گرفته تا تبیین قواعد حقوقی موجود در نظام حقوقی ایران یا موازین بین‌المللی یا اندیشه اسلامی یا موارد مربوط به معرفی تجربیات و دستاوردهای خوب بشری از گذر مطالعات تطبیقی و همچنین بررسی‌های میدانی یا مطالعات بین‌رشته‌ای یا بررسی‌های راهبردی و سیاست‌گذاری عمومی و تأملات آینده‌پژوهانه و انواع مطالعات دیگری که از حیث روش‌شناسی با سطوح یاد شده تفاوت دارند.

کمیسیون حقوق بشر اسلامی ایران حسب یکی از کارکردهای ذاتی خود از بدو شروع فعالیت در سال ۱۳۷۴ تاکنون، همواره با بهره‌مندی از حضور عام‌المنفعه اکثر اساتید برجسته حقوق و برخی از دیگر رشته‌های علمی دانشگاهی و مشارکت طیف گسترده فضایی حوزوی به دستگاه‌های حاکمیتی از جمله دولت‌ها و مجالس ادوار مختلف، مشورت‌های علمی و کاربردی ارائه کرده و می‌کند. استادان و نخبگان علمی این مشورت‌دهی مستقل و بدون هر گونه چشمداشت مادی را در شرایطی تقدیم نهادهای رسمی کرده‌اند که گاه بیشترین انتقادات را نیز به عملکردهای مراجع ذی‌ربط داشته و بارها گلایه کرده‌اند که چرا به توصیه‌های مختلف برای ارتقای رعایت حقوق مردم در مصادیق مختلف بی‌توجهی شده است. بر این اساس، هر گونه مشورت‌دهی علمی لزوماً به معنای تأیید همه عملکردهای مراجع ذی‌ربط یا وابستگی فکری و عملکردی به آن‌ها نبوده و نیست بلکه دغدغه اصلی این بوده که امور کشور بهبود یابد و برآیند این تعاملات اصولی، رعایت هر چه بیشتر حقوق مردم باشد. در ادامه روندهای مشورت‌گیری دولت‌های قبلی در دو دهه گذشته، دولت یازدهم و دوازدهم از بدو شروع فعالیت در بحث حقوق شهروندان مشورت‌های مختلفی را از استادان و نخبگان حقوقی مرتبط با کمیسیون دریافت کرده است. قبل از

ابلاغ رسمی منشور حقوق شهروندی در آذر ۱۳۹۵، کمیسیون ضمن نقد و بررسی مکرر پیش‌نویس‌های مختلف آماده شده طی ماه‌های آغازین دولت یازدهم راجع به حقوق شهروندی از جمله متن منتشره در دی‌ماه ۱۳۹۲ و ارائه پیشنهادهاى اصلاحی متعدد، حسب درخواست جناب رئیس جمهور در تابستان سال ۱۳۹۴ با مشارکت ۵ تن از بزرگان حقوقی کشور سند مفصل چند صد صفحه‌ای را با عنوان «برنامه و خط‌مشی دولت برای رعایت و پیشبرد حقوق اساسی شهروندان» تدوین کرد که بر مبنای حقوق اساسی شهروندان در قانون اساسی، تعهدات ایجابی و سلبی و حمایتی دولت در مورد هر حق به طور مفصل مشخص گردید و همچنین طی فصل جداگانه‌ای تعهدات دولت برای رعایت حقوق شهروندان در تعاملات با سایر قوا با رعایت مقررات کشور فهرست شدند تا هیچ دولتمردی حتی در تعامل با سایر قوا از چارچوب حقوق ملت خارج نشود. متعاقب تدوین سند یاد شده و تصمیم رئیس جمهور در اوایل سال ۱۳۹۵ مبنی بر اینکه در وهله نخست مایل هستند که سند اعلامی ساده‌ای با معرفی حق‌ها و آزادی‌های موجود مردم در قانون اساسی و مقررات عادی به جامعه معرفی شود، باز کمیسیون در حد و وسع و توان خود کمک فکری ارائه کرد و نماینده کمیسیون در جلسات بررسی پیش‌نویس منشور که زیر نظر خود آقای رئیس جمهور از اواخر تابستان تا اواخر پاییز سال ۱۳۹۵ به طول انجامید، مشارکت داشت و همیاری ارائه کرد. پس از نهایی شدن منشور حقوق شهروندی و حتی قبل از رونمایی و ابلاغ رسمی آن، از سوی مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری از کمیسیون خواسته شد تا در صورت امکان پیگیری لازم علمی را به عمل آورد که استادان مختلف تأملات نظری خود راجع به حق‌های مختلف مردم را که در منشور ذکر شده است ارائه کنند و بدین وسیله با تدوین مجموعه علمی زمینه شناخت جامعه از ظرایف فنی موضوع بهتر فراهم شده و گفتمان علمی ذی‌ربط نیز ارتقا یابد. متعاقب تقاضای یاد شده، در بررسی‌های داخلی کمیسیون این نظر مشترک حاصل شد که مجموعه چهار جلدی تهیه شود آن‌گونه که در جلد یک از منظر حقوق داخلی، در جلد دوم از منظر اندیشه اسلامی، در جلد سوم از منظر موازین بین‌المللی و در جلد چهارم مطالعات بین‌رشته‌ای مربوط به حقوق شهروندی منعکس گردد. از حیث موضوعات قابل ارجاع نیز قرار شد که عناوین ۲۲ گانه موضوعی منشور حقوق شهروندی که ذیل هر عنوان موادی درج شده است، محور قرار گیرد و هر موضوع به یک یا چند استاد برجسته که در آن زمینه قبلاً سابقه فعالیت نظری داشته‌اند ارجاع گردد. البته نظر به اینکه بعضاً عناوین منشور به حق‌هایی مربوط می‌شوند که از حیث قرابت نظری به هم پیوند زیادی دارند، بنا شد این موارد به یک یا چند استاد در یک تیم ارجاع شود تا موازی‌کاری صورت نگیرد در انتخاب اساتید و ارجاع سفارش تدوین مقالات نیز این تقید اعمال شد که از فضایی مسلط بر هر موضوع حق‌ها و دارای سوابق فکری متنوع اعم از موافق دولت یا منتقد دولت و اعم از مقیم تهران یا استان‌ها استفاده شود. با رعایت نکات یاد شده و اینکه اساتید در مطالعات خود آزادند که هر گونه نقد و نظر بر محتوای منشور یا توصیه‌های ناظر بر بهبود مفاد آن را نیز مطرح کنند، در زمستان سال ۱۳۹۵ مذاکرات لازم با اکثر اساتید انجام پذیرفت و مرکز بررسی‌ها نیز متعهد شد که حق‌التحریر اساتید را در حد متعارف یک مقاله معمولی علمی پرداخت کند. چون برخی استادان مورد نظر به دلایل مختلف آمادگی مشارکت در این تلاش علمی آن‌هم با محدوده زمانی مشخص را نداشتند در بهار سال ۱۳۹۶ با اساتید بیشتری نیز مذاکره و سفارش تدوین آثار علمی در مورد هر یک از موضوعات باقی مانده منشور حقوق شهروندی انجام شد. تا قبل از آذرماه ۱۳۹۶ به تدریج حاصل کار محققان مختلف دریافت شد (۲۲ مقاله تأیید شده) و بسیاری از سفارش‌گیرندگان نیز در عمل نتوانستند مقاله پیشنهادی را تألیف و در چارچوب شاخص‌های علمی اعلامی ارائه کنند. پس از ملاحظه نتایج کار نویسندگان آثار معلوم شد که برخی علی‌رغم اینکه فقط از یک زاویه علمی مأموریت داشته‌اند که موضوعی را بررسی کنند، اما از

چند زاویه این مهم را به انجام رسانده‌اند، مثلاً قرار بوده فقط از منظر حقوق داخلی بررسی کنند اما از زاویه اندیشه اسلامی و حقوق بین‌الملل نیز مطالعات خود را ارائه کرده‌اند که در ارزیابی آثار قرار شد مطالعات اضافی حذف نشود و به همین ترتیب مورد بهره‌برداری واقع گردد. نکته یاد شده و اینکه در برخی موضوعات محتوایی حق‌های مندرج در منشور، مقاله حائز معیارهای علمی مقرر و قبلاً منتشر نشده، دریافت نگردیده بود، عملاً موجب شد تا طرح تدوین چند جلد با تقسیم‌بندی یاد شده منتفی گردد. مجموعه مقالات در قالب کتابی با عنوان جستارهایی در باره حقوق شهروندی در تعداد نسخه محدود از سوی مرکز بررسی‌های استراتژیک تدوین و توسط رئیس جمهور در برنامه بزرگداشت سالگرد ابلاغ منشور حقوق شهروندی در آذر ۹۶ رونمایی شد. متعاقب آن، نظر به عدم تمایل کمیسیون برای مشارکت در توسعه این کار، مرکز بررسی‌های استراتژیک سعی کرد در سال ۱۳۹۷ از طریق نماینده خود (آقای محمد صالح نقره‌کار) مقالات دیگری را نیز گردآوری کند که پس از فراهم شدن مجموعه دوم و روند داوری علمی، تعدادی از مقالات اخیر نیز تأیید شدند و به مجموعه آماده شده قبلی ملحق گردند و پس از مشورت‌های انجام شده بین کمیسیون و مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری قرار بر این شد که کل کار به صورت مجلد واحد از طریق یک مرکز شناخته شده به جامعه تقدیم شود. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها «سمت» با توجه به مأموریت قانونی خود برای تأمین متون آموزشی در سطح مراکز آموزش عالی بهترین گزینه برای این مهم تشخیص داده شد تا دانشگاه‌های مختلف نیز بتوانند از این اثر بهره‌برداری کنند خصوصاً که درس «حقوق شهروندی» نیز در نظام آموزش عالی ایران تثبیت شده است. بدین ترتیب سازمان «سمت» ضمن پذیرش پیشنهاد مطابق روال اقدامات لازم برای ارزیابی، ویرایش و طبع اثر را به انجام رساند که نتیجه کار هم‌اینک پیش روی مخاطبان ارجمند است.

مجموعه حاضر در یازده بخش با لحاظ موضوعات مقالات و عناوین آن‌ها متناسب با حق‌های مذکور در منشور حقوق شهروندی تنظیم شده است. همان‌گونه که ملاحظه خواهید کرد در برخی موضوعات حق‌ها چند مقاله ارائه شده و در دو موضوع فقط یک مقاله تأیید شده است. معرفی نویسندگان مقالات و مرور گذرا بر محتوای هر مورد به شرح زیر است:

بخش اول کتاب با عنوان مبانی حقوق شهروندی در بردارنده چهار مقاله از آقایان دکتر حسینی بهشتی، دکتر اسماعیلی، دکتر طالبی و دکتر کرمی و همکارشان است.

دکتر سید علیرضا بهشتی عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس که سال‌هاست در زمینه فلسفه سیاست و اندیشه‌های مختلف ذی‌ربط در سطح جهانی تحقیق و تدریس می‌کند، در مطالعه مفصل خود اندیشه‌های سیاسی از دوره کهن تا دوره مدرن و دیدگاه‌های مختلف درباره اساس حقوق شهروندی و مبانی فلسفی حقوق شهروندی را تبیین نموده و در نهایت، نظر خود را در خصوص مفاد منشور حقوق شهروندی و نحوه تحقق حقوق شهروندی ارائه کرده است.

دکتر محسن اسماعیلی دانش‌آموخته حوزه و دانشگاه و دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران پس از سال‌ها حضور در میان حقوقدانان شورای نگهبان و تجربه خدمت در دیگر نهادهای نظام جمهوری اسلامی موضوع حقوق شهروندی و جایگاه آن در دولت دینی را بررسی کرده است. ایشان بر این باور است که حقوق شهروندی هم‌زاد با تشکیل جوامع بشری و همپای توسعه و رشد نظریه‌های حکومت، تحول و تکامل یافته است و اعتقاد به حاکمیت الهی نه تنها منافاتی با احترام به حقوق شهروندی ندارد بلکه تأمین واقعی این حقوق تنها در سایه چنین تفکری ممکن است. به بیان نویسنده، دو مواجهه نادرست با حقوق شهروندی در جامعه ما صورت گرفته که یکی ادعا می‌کند این مباحث غربی است و دیگری ادعا می‌کند امری ضد دینی است. نویسنده به مبلغان

دینی توصیه کرده که مراقب معرفی درست دین باشند، چرا که دولت دینی برابر منابع اسلامی از جمله تأکیدات پیامبر اسلام (ص) و حضرت امیر (ع) تعهد بیشتری در قبال رعایت حقوق شهروندی دارد.

دکتر محمدحسین طالبی عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که سال‌هاست در زمینه مبانی فلسفی حق و حقوق بشر از دیدگاه اسلام فعالیت علمی دارد، کار مفصلی را به سرانجام رسانده است؛ بدین ترتیب که ظرفیت‌سنجی در مورد محتوای منشور حقوق شهروندی از منظر اهتمام به حقوق طبیعی بشر انجام داده و مشخص کرده است که از منظر نظریه اسلامی قانون طبیعی، حق‌های مذکور در کل منشور چگونه ارزیابی می‌شود. ایشان تلاش کرده است اثبات نماید که حق‌های مبتنی بر قانون طبیعی چه در مقررات موضوعه کشور منعکس می‌شد و چه نمی‌شد حقوق طبیعی مردم بودند و باید در نظام مقید به رعایت موازین اسلامی و انسانی رعایت شود. البته ایشان در پایان تحقیق خود پیشنهادهایی نیز برای تکمیل منشور ارائه کرده است.

دکتر حامد کرمی دانش‌آموخته حقوق عمومی و عضو هیئت علمی دانشگاه شاهد به همراه آقای میربد کارشناس ارشد حقوق عمومی در مقاله «دولت و الزامات حقوق بشر طبیعی» ضمن تبیین تفاوت مکاتب فکری حقوق طبیعی و حقوق وضعی و بیان ویژگی‌های مثبت مکتب حقوق طبیعی، پیامدهای رفتاری دولت‌های قائل به حقوق طبیعی را در قبال رعایت حقوق مردم توضیح داده و مشخص کرده است که اگر دولتی قائل به حقوق طبیعی انسان‌ها باشد در عرصه قانونگذاری چگونه عمل خواهد کرد و در این میان حقوق شهروندی که به تعبیر نویسنده حقوق بشری واجد رنگ و بوی ملی و منطقه‌ای است به چه نحوی شناسایی، اجرا و تضمین خواهد شد. نویسنده در سطح داخلی و بین‌المللی توصیه می‌کند که حقوق طبیعی بشر محک و معیار قاعده‌گذاری‌ها در عرصه حقوق بشر و حقوق شهروندی قرار گیرد چرا که با کل هستی هماهنگ است.

بخش دوم کتاب با عنوان حق حیات و سلامتی در بردارنده دو مقاله از آقایان دکتر حبیبی مجنده و دکتر جوان آراسته است.

دکتر محمد حبیبی مجنده عضو هیئت علمی دانشگاه مفید با سال‌ها تحقیق و تدریس در رشته حقوق بشر و حقوق بین‌الملل، حق حیات و کیفیت زندگی را از منظر موازین بین‌المللی بررسی کرده و تعهدات دولت‌ها را در این زمینه مشخص نموده است. با مطالعه این اثر، بدون تصریح نویسنده، به راحتی می‌توان داوری کرد که احتمالاً نظام حقوقی ایران در چه مواردی با موازین بین‌المللی هم‌خوانی ندارد.

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر حسین جوان آراسته عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که سال‌هاست در زمینه حقوق اساسی و حقوق سیاسی و مدنی تدریس و تحقیق می‌کند، حق حیات را از منظر اندیشه اسلامی بررسی کرده و پس از ارائه ابعاد نظری ذی‌ربط نگاهی به مفاد منشور حقوق شهروندی انداخته، نکات مهمی در خصوص نوع نگرش اسلامی و نظام حقوقی ایران در خصوص حق یاد شده ابراز کرده است.

بخش سوم کتاب با عنوان «کرامت و برابری انسانی» در بردارنده سه مقاله از آقایان دکتر مظفری، دکتر عسکری و دکتر طحان‌نظیف و همکارشان است.

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدحسین مظفری دانش‌آموخته دکترای حقوق بین‌الملل با سال‌ها تجربه فعالیت بین‌المللی در رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی در چند کشور و مطالعات نظری مختلف در زمینه حقوق بشر، موضوع کرامت و آزادی در منشور حقوق شهروندی را از منظر اندیشه اسلامی مورد واکاوی قرار داده و تلاش کرده است که نوآوری‌های قابل توجهی در مطالعات ذی‌ربط که تاکنون در کشور انجام شده ارائه دهد. نویسنده در پایان پیشنهاد مشخصی برای شکل‌گیری فقه شهروندی ارائه کرده که در خور تأمل است.

دکتر پوریا عسکری عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی با سال‌ها فعالیت مدنی و حضور مشورتی حقوقی در دفتر تهران کمیته صلیب سرخ، موضوع کرامت، برابری و آزادی شهروندان در منشور حقوق شهروندی را از منظر دانش تخصصی خود یعنی حقوق بین‌الملل و البته با نگاهی به حقوق داخلی ارزیابی کرده و نکات قابل تأملی در هر گفتار از جمله در مورد محدودیت‌های مورد تأکید منشور حقوق شهروندی بر حقوق و آزادی‌ها ارائه نموده و در پایان، پرهیز از شتاب‌زدگی و اقدامات غیر عالمانه در پیگیری مباحث حقوق شهروندی را از جمله ضرورت‌ها دانسته است.

دکتر هادی طحان نظیف عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق (ع) که سابقه سال‌ها همکاری با شورای نگهبان دارند و چندی قبل به عنوان حقوق‌دان به عضویت شورای نگهبان هم درآمده‌اند به همراه آقای محمدمهدی سیفی دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه یاد شده در مقاله خود با عنوان «کرامت انسانی به مثابه مبنای حقوق بشر در اعلامیه جهانی حقوق بشر»، ضمن بررسی مفهوم کرامت در اندیشه اسلامی و تبلور آن در قانون اساسی جمهوری اسلامی و کاربرد کرامت در اعلامیه جهانی حقوق بشر و نقد مبانی حقوق بشر سکولار و تبیین نقاط افتراق نظری بین اندیشه اسلامی و غربی در موضوع یاد شده، به این نتیجه رسیده‌اند که علی‌رغم افتراقات مهم، اشتراکات وسیعی نیز در این زمینه قابل شناسایی است که می‌تواند به رعایت عملی حقوق بشر و بهبود وضعیت انسان‌ها در سطوح ملی و جهانی کمک کند.

بخش چهارم کتاب با عنوان حقوق مشارکت دربردارنده چهار مقاله از آقایان دکتر قاضی‌زاده، دکتر دبیرنیا، دکتر اسلامی و دکتر حسینی یزدی است.

حجت الاسلام والمسلمین دکتر کاظم قاضی‌زاده استاد حوزه علمیه، عضو هیئت علمی دارالحدیث و مدیر مؤسسه پژوهشی فهیم با سال‌ها تحقیق و تدریس در مباحث مشارکت سیاسی، موضوع بخش مشارکت و اداره امور جامعه را از منظر اندیشه اسلامی مورد واکاوی قرار داده است. در بررسی ایشان سعی شده تا گزارش فشرده‌ای از آرای فقهی مختلف مربوط به حق مشارکت و نقش‌آفرینی مردم در اداره جامعه ارائه شود و مشخص گردد که لوازم و پیامدهای حقوقی هر نظریه چه خواهد بود. مطالعه این اثر مخاطب را به درک این مهم رهنمون خواهد ساخت که در نظام حقوقی ایران و در روند تدوین منشور حقوق شهروندی کدام‌یک از نظریات فقهی مربوط به مشارکت و اداره امور مورد پذیرش قرار گرفته است و نزاع‌های تفسیری در مورد برخی از مستندات حقوق موضوعه به چه دیدگاه‌های فقهی برمی‌گردد.

دکتر علیرضا دبیرنیا عضو گروه حقوق عمومی دانشگاه قم در مقاله «تضمین حاکمیت ملت، مستلزم شناسایی نظام نمایندگی پویا» در صدد اثبات این مهم برآمده که اراده ملت آن گونه که در اصل اول قانون اساسی تصریح شده بنیان نظام جمهوری اسلامی ایران است و در این راستا نظام نمایندگی در همه شئون حکومت باید متجلی شود و ابعاد شکلی و ماهوی را در برگیرد و حقوق بنیادین ملت در صورتی تضمین می‌شود که نظام نمایندگی پویایی در ایران نهادینه شود و دائماً بازتاب‌دهنده اراده ملت در تمامی شئون حکومت باشد. مقاله مذکور، چالش‌های فراروی ایده‌ای را که بر آن تأکید کرده به بحث نگذاشته و نگفته است چگونه از چالش‌های واقعی موجود باید گذر کرد. دکتر رضا اسلامی عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی که سال‌ها در رشته حقوق بشر و مطالعات متنوع ذی‌ربط تحقیق و تدریس کرده است، سه موضوع مهم در عرصه حقوق مدنی و سیاسی شهروندان شامل آزادی اندیشه، وجدان و عقیده و مذهب و حق تشکل و تجمع و راه‌پیمایی و آزادی تشکیلات را از منظر حقوق بین‌الملل بررسی کرده است. از جمله نکات قابل توجه این تحقیق آن است که اگرچه در بیان مباحث بین‌المللی ذی‌ربط

نویسنده از آثار قبلی خود اقتباس کرده اما در هر مورد داوری‌های علمی مشخصی در خصوص مفاد منشور حقوق شهروندی هم انجام داده که درک بهتر موضوع در نظام حقوقی ایران را برای مخاطب فراهم می‌سازد و راهکارهای قابل فهمی برای دست‌اندرکاران نهادهای رسمی جهت بهبود رعایت حقوق مورد بررسی نیز در دسترس قرار می‌دهد.

آقای سید محمد حمید حسینی یزدی دانش‌آموخته دکترای حقوق عمومی از دانشگاه تهران در مقاله «مطالعه تطبیقی آزادی انجمن در حقوق ایران و فرانسه با تأکید بر اسناد بین‌المللی» مواردی که بین اسناد بین‌المللی و نظام حقوقی ایران هم‌پوشانی وجود دارد و مواردی که هنوز با نظام حقوقی ایران هماهنگی ندارد یا خلأ حقوقی و قاعده‌گذاری مشاهده می‌شود مانند حق اعتصاب را تشریح کرده است. نویسنده در بررسی این مقاله به تمامی اسناد ذی‌ربط سازمان بین‌المللی کار اشاره کرده و پس از واکاوی ابعاد مختلف حق آزادی انجمن به عنوان یکی از حقوق بنیادین کار، توصیه کرده است که ایران در راستای ارتقای حقوق شهروندی به مقاله‌نامه‌های ذی‌ربط سازمان بین‌المللی کار ملحق شود.

بخش پنجم کتاب با عنوان حقوق اقلیت‌ها دربردارنده چهار مقاله از آقایان دکتر عزیزی و دکتر اردلان، جناب بهبو، دکتر سیمایی صراف و دکتر آگاه و همکارشان است.

دکتر ستار عزیزی عضو هیئت علمی دانشگاه همدان و دکتر اسعد اردلان دانش‌آموخته حقوق بین‌الملل و دارای سابق طولانی خدمت دیپلماتیک در وزارت امور خارجه موضوع حقوق اقلیت‌ها در منشور را از منظر حقوق بین‌الملل بررسی کرده‌اند. نظر به اینکه هر دو نویسنده علاوه بر اشراف بر مطالعات بین‌المللی حقوق اقلیت‌ها، فعالیت‌های مدنی برای ارتقای حقوق اقلیت‌های قومی و مذهبی در کشور نیز داشته و دارند طبیعتاً با دغدغه خاص، این موضوع را بررسی کرده و در پایان، ضمن ارزیابی موجودی منشور در موضوع یاد شده، پیشنهادهایی جهت ارتقای مفاد آن ارائه کرده‌اند.

آقای هویک بهبو، از هموطنان مسیحی فعال حقوقی کشور و وکیل دادگستری، موضوع مهم وضعیت حقوقی غیر مسلمانان غیر اهل کتاب از منظر اصل ۱۴ قانون اساسی را در مقاله ارائه شده خود بررسی کرده است. در این مقاله چارچوب حقوقی شناسایی شده برای غیر مسلمانان مورد بحث تبیین گردیده، همچنین قسمت آخر اصل ۱۴ قانون اساسی و اینکه برابر نظام حقوقی ایران چگونه باید اجرا شود تشریح شده و فروض احتمالی مختلف مطرح و نقد و بررسی و راهکارهایی برای تفسیر درست مقررات ناظر به حقوق شهروندی هموطنان ارائه گردیده است.

دکتر حسین سیمایی صراف عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی که سال‌ها سابقه پژوهش حوزوی و تحقیق و تدریس دانشگاهی و سابقه قائم مقامی معاونت حقوقی ریاست جمهوری و معاونت حقوقی وزارت علوم را در کارنامه خود دارد، موضوع مهم آزادی مذهب را از منظر اندیشه اسلامی، حقوق ایران و موازین بین‌المللی بررسی کرده است و به صورت خاص یک مورد مشخص را که اغلب ناقدان اندیشه اسلامی به عنوان ایراد آزادی مذهب در اسلام مطرح می‌کنند نیز ارزیابی و با مستندات قرآنی و فقهی متعدد نظر و دیدگاه مختار خود را ارائه کرده است. از جمله نکات قابل توجه این اثر تحقیقی آن است که خلأهای منشور حقوق شهروندی در بحث یاد شده را با صراحت مشخص و در واقع اشاره‌وار تأکید کرده که باید در مقام کشورداری مسئولان محترم آمادگی پاسخ‌دهی به سؤالات فنی ذی‌ربط را داشته باشند تا بتوان از مدل مردم‌سالاری دینی به خوبی دفاع کرد.

دکتر وحید آگاه عضو گروه حقوق عمومی دانشکده حقوق دانشگاه علامه طباطبایی و آقای حمید جلیل‌زاده اصلی دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق عمومی دانشگاه مزبور در مقاله خود با عنوان «تبصره سپنتا؛

حکایت تفسیر فقهای شورای نگهبان از حقوق شهروندی غیر مسلمان در مدیریت شهری» با تمرکز بر یک مصداق عینی تفسیر قانون شوراها در مورد منتخب مردم یزد که بازتاب‌های وسیع ملی و جهانی داشت، از حیث حقوقی در صدد اثبات این مهم برآمده که شرط مسلمانی برای عضویت در شوراها لازم نیست و این نکته از مبانی شوراها و اقتضای فعالیت این نهاد که همه شهروندان فارغ از دین و مذهب خاص باید بتوانند در آن مشارکت کنند و مقررات موضوعه کشور به روشنی قابل دریافت است. در پایان این مقاله تأکید قابل تأملی صورت گرفته بر این گزاره: «همان گونه که جمهوری مقبول ایران جمهوری مذکور در قانون اساسی است. اسلام مقبول هم اسلام قانون اساسی است و قرائت‌های خارج از چارچوب قانون اساسی قابل قبول نمی‌باشد».

بخش ششم کتاب با عنوان آزادی بیان، اطلاعات و حریم خصوصی دربردارنده دو مقاله از آقایان دکتر انصاری و آقای جم است.

دکتر باقر انصاری عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی با سال‌ها سابقه تدریس در رشته حقوق بشر و مطالعات متعدد ذی‌ربط، چند موضوع مرتبط در منشور را بررسی کرده که در این مجموعه نتایج تحقیق ایشان در موضوع آزادی بیان در پرتو موازین بین‌المللی حقوق بشر ارائه گردیده است. بررسی دقیق نویسنده در مورد ابعاد مختلف مباحث فنی آزادی بیان از منظر موازین بین‌المللی این امکان را برای هر مخاطب حقوقی آشنا به موضوع ایجاد می‌کند که بدون تصریح نویسنده در خصوص نظام حقوقی ایران یا مفاد منشور، به راحتی بتوان داورى به دست آورد که چه ناهمخوانی‌هایی بین نظام حقوقی ایران با موازین بین‌المللی در این موضوع وجود دارد.

آقای فرهاد جم، دانش‌پژوه دکترای حقوق عمومی دانشگاه علامه طباطبائی، در مقاله خود با عنوان «سخنی در باب اصول حاکم بر قوانین آزادی اطلاعات» داده‌هایی را از منظر آشنایی با ابعاد نظری بین‌المللی حق دسترسی به اطلاعات در اختیار مخاطب قرار داده است. این حق در بخش چ منشور (مواد ۳۰ تا ۳۲) مورد شناسایی قرار گرفته است. تبیین مفهوم حق بر دسترسی آزاد به اطلاعات، بیان فشرده گزیده اسناد بین‌المللی ذی‌ربط، اهمیت دسترسی آزاد به اطلاعات و در نهایت بیان اصول پیشنهادی بین‌المللی که به کشورها در تدوین قوانین حق بر اطلاعات راهنمایی ارائه می‌کنند، محورهای این نوشتار است. طبیعتاً مخاطب آشنای حقوقی با مطالعه این اثر امکان داورى پیدا خواهد کرد که مقررات موضوعه ایران در بحث آزادی اطلاعات تا چه اندازه با مباحث علمی جهانی هماهنگی یا تفاوت دارد.

بخش هفتم کتاب با عنوان حق بر تابعیت و تشکیل خانواده در بردارنده دو مقاله از دکتر عابدی و خانم‌ها داور و طه است.

دکتر محمد تقی عابدی مدرس دانشگاه و بازنشسته نظام قضائی با سال‌ها تجربه تدریس و تحقیق و فعالیت قضائی، موضوع حق بر تابعیت و حقوق تبعی آن از جمله حق بر اقامت و آزادی رفت و آمد را از منظر حقوق موضوعه ایران و موازین بین‌المللی به دقت بررسی کرده است. نویسنده در این بررسی ضمن ارزیابی مواد منشور در مورد حقوق یاد شده، در نهایت پیشنهادهای مشخصی برای ارتقای نظام حقوقی ایران در موضوعات مورد بررسی ارائه کرده که نه تنها برای قوه مجریه، بلکه برای قوه مقننه نیز قابل توجه است.

سرکار خانم زهرا داور عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی و سرکار خانم فریده طه دانش‌آموخته دکترای حقوق و وکیل دادگستری که هر دو علاوه بر سال‌ها تدریس دانشگاهی از فعالان شناخته شده حقوقی در انجمن مطالعات زنان هم هستند، موضوع حق تشکیل و برخورداری از خانواده در منشور را از منظر حقوق داخلی مورد واکاوی قرار داده و نکات قابل توجهی در جهت اجرای درست مواد ذی‌ربط منشور ارائه کرده‌اند.

بخش هشتم کتاب با عنوان «حق بر دادخواهی عادلانه» در بردارنده شش مقاله از آقایان دکتر رحمدل، دکتر حبیب‌زاده، آقای عظیمی، دکتر فقیه لاریجانی و همکارشان، دکتر عالی‌پور و همکارشان و دکتر غمامی است. دکتر منصور رحمدل عضو هیئت علمی دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی در مقاله خود با عنوان «قانونی بودن دادرسی و دادرسی مبتنی بر قانون» در حیطه مهم حق بر دادرسی عادلانه یا منصفانه که امروزه از حقوق شناخته شده جهانی است و مشتمل بر معیارهای شکلی و ماهوی مختلف، ورود کرده و با ارائه مفهوم‌شناسی از مفاهیم کلیدی، وجوه اشتراک و افتراق قانونی بودن دادرسی و دادرسی مبتنی بر قانون را که به ترتیب در قانون اساسی و قانون آیین دادرسی کیفری ایران به کار رفته مشخص کرده است. ایشان همچنین جنبه‌های مختلف دادرسی مبتنی بر قانون به موجب مقررات ایران در مرحله تعقیب، تحقیق و رسیدگی قضایی را تشریح کرده و در نهایت بر این مهم تأکید ورزیده است که حاکمیت قانون مفهومی پویاست که باید آهنگ حرکت خود را با تحولات مناسب با نیازهای جامعه تنظیم کند.

دکتر جعفر حبیب‌زاده عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس پس از سال‌ها تحقیق و تدریس حقوق کیفری و تجربه عملی خدمت حقوقی در مراجع مختلف نظام، موضوع مهم حق برخورداری از دادخواهی عادلانه را بررسی کرده است. نویسنده در این بررسی ضمن تطبیق مفاد منشور با نظام حقوقی ایران و موازین بین‌المللی و تصریح بر اینکه برخی نوآوری‌ها در بیان موضوع نیز در منشور دیده می‌شود، تأکید کرده که برای رعایت حقوق یاد شده قوه مجریه به همراهی و همکاری جدی قوه قضائیه نیازمند است. نویسنده همچنین در پایان خواهان کمک‌دهی مستمر جمعی از صاحب‌نظران و نهادهای مستقل و نمایندگان از سه قوه شده است تا در روند اجرای حقوق مورد بررسی نهایت دقت‌های علمی و کاربردی و هم‌افزایی‌های لازم صورت پذیرد.

دکتر محمدرضا عظیمی و کیل دادگستری و مدرس حقوق در دانشگاه آزاد اسلامی موضوع حق دادخواهی سازمان‌های مردم‌نهاد را که در ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب سال ۱۳۹۲ آمده به صراحت نقد و بررسی کرده است و همان‌گونه که از عنوان نوشتار ایشان «حق در محاق» بر می‌آید، این باور را دارد که بر خلاف مصوبه اول قانون آیین دادرسی کیفری، حق شناسایی شده برای سازمان‌های مردم‌نهاد در اصلاحیه سال ۱۳۹۴ قانون مزبور مثله شده و عملاً جز اعلام جرم از سوی نهادهای یاد شده چیزی در قانون به رسمیت شناخته نشده است. نویسنده حتی در ادامه بحث خود معتقد است تبصره ۳ ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری، حقوق مقرر در قانون اساسی را نیز در مورد قلمرو تحرک سازمان‌های مردم‌نهاد نقض و محدود کرده است. نویسنده ضمن تحلیل برخی قانونگذاری‌های بعد از قانون آیین دادرسی کیفری در موضوع مورد بررسی و ذکر بعضی رویه‌های قضایی، نکات در خور تأملی در نتیجه‌گیری ارائه کرده است.

دکتر فرهنگ فقیه لاریجانی دانش‌آموخته دکترای حقوق عمومی و عضو هیئت علمی دانشگاه مازندران به همراه آقای پدram امیریان دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق عمومی منشور حقوق شهروندی را در پرتو مفهوم «اساسی‌سازی» در حقوق عمومی و «بازتاب اساسی» بررسی کرده‌اند. نویسندگان با ارائه موجز بحث‌های مفهوم‌شناسی در خصوص حقوق شهروندی، تبیین مفهوم بازتاب اساسی در حقوق فرانسه و بررسی بازتاب اساسی منشور حقوق شهروندی بر ماده ۶۶ آیین دادرسی کیفری (امکان اعلام جرم سازمان‌های مردم‌نهاد در خصوص موارد نقض حقوق شهروندی)، در نهایت با نوعی پیش‌بینی خوش‌بینانه به توضیح این مهم پرداخته‌اند که اهمیت کارکرد جامعه‌شناختی و روان‌شناسی سیاسی بازتاب اساسی منشور حقوق شهروندی چه کمکی به اصلاح فرایندهای حقوقی موجود در کشور در جهت رعایت حقوق مردم می‌کند.

دکتر حسن عالی‌پور عضو هیئت علمی پردیس فارابی دانشگاه تهران و خانم نرجس روستا کارشناس ارشد حقوق کیفری مقاله «دادرسی الکترونیک و حقوق شهروندی: پویایی ابزار و پایایی ارزش» را نگاشته‌اند. نویسندگان این مقاله با توجه به تجربه پژوهش‌های قبلی خود در خصوص دادرسی الکترونیک، جهات مثبت و منفی این روش دادرسی را از حیث پیامدهای مربوط به رعایت حقوق شهروندی برشمرده و در نهایت این روش دادرسی را با شروط و قیودی در راستای ارتقای حقوق شهروندان ارزیابی کرده‌اند.

دکتر سید محمدمهدی غمامی عضو گروه حقوق عمومی دانشکده معارف اسلامی و حقوق دانشگاه امام صادق در نوشتار «بایسته‌های پلیس شهروندمدار» به بررسی این پرسش علمی کاربردی پرداخته است که چگونه می‌توان پلیس مقتدر و کارآمدی داشت که در عین انجام شایسته وظایف خود در برقراری نظم و امنیت عمومی، حقوق شهروندان را نیز رعایت کند؟ نویسنده برای تأمین این مهم، راهکارهایی ارائه می‌کند و ضعف‌های موجود در برخی مقررات کشور را که اثرگذاری منفی بر عملکرد پلیس برجای می‌گذارد نیز مشخص و تحلیل کرده است. بخش نهم کتاب با عنوان حقوق اقتصادی در بردارنده پنج مقاله از آقایان دکتر قاسمی، خانم دکتر طاهری، دکتر ابدی، دکتر رستمی و همکارشان، و آقای متانی و همکارشان است.

دکتر محسن قاسمی عضو هیئت علمی دانشگاه با سابقه تحقیقات مختلف در عرصه حقوق خصوصی و تدریس دروس مرتبط در مراکز آموزش عالی، موضوع مالکیت و حقوق اقتصادی را از منظر اندیشه اسلامی واکاوی کرده است. ایشان پس از ذکر جایگاه حقوق یاد شده در نظام‌های حقوقی و اسناد بین‌المللی، به صورت مفصل ابعاد مختلف حق‌های ذی‌ربط و تعهدات افراد در قبال یکدیگر در این حوزه و نقش دولت‌ها برای تضمین این حقوق را بیان کرده است. بدون تصریح نویسنده، مخاطب این اثر تحقیقی پس از مطالعه آن می‌تواند داوری کند که مفاد منشور حقوق شهروندی و برخی مقررات کشورمان در این حوزه تا چه میزان با اندیشه اسلامی به قرائتی که ارائه شده است، هم‌خوانی دارد.

دکتر آزاده السادات طاهری عضو هیئت علمی دانشگاه سمنان با سوابق مطالعات تخصصی در حوزه حقوق کار و تأمین اجتماعی و تدریس این دروس در دانشگاه، موضوع حق اشتغال و حق تأمین اجتماعی در منشور را از منظر حقوق بین‌الملل قرار داده است. نویسنده ضمن تبیین مفصل ابعاد مختلف حقوق یاد شده و تعهدات دولت‌ها در هر مورد و تأکید بر ارتباط این حقوق با تأمین معیشت انسان که می‌تواند یکی از بنیان‌های تحقق سایر حقوق انسانی باشد، این امکان را فراهم ساخته تا مخاطب بدون تصریح نویسنده، بتواند ارزیابی کند که نه تنها منشور حقوق شهروندی بلکه نظام حقوقی ایران تا چه میزان با موازین بین‌المللی ذی‌ربط هم‌خوانی دارد.

دکتر سعید رضا ابدی عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی که سال‌ها در زمینه حقوق کار تحقیق و تدریس کرده، مواد منشور در زمینه حق اشتغال و کار شایسته را نقد و ارزیابی کرده است. از جمله ویژگی‌های این بررسی آن است که نویسنده عبارت‌های مذکور در منشور حقوق شهروندی را در پرتو مباحث فنی حقوقی ذی‌ربط تحلیل کرده و تلاش نموده تا برخی خلأها و نارسایی‌ها را مشخص سازد و با نگاه کاربردی به موضوع، برخی پیشنهادها را نیز در پایان بررسی به دست‌اندرکاران امور عرضه دارد تا نظام حقوق داخلی ایران توسعه لازم را در این موضوع پیدا کند.

دکتر ولی رستمی عضو هیئت علمی دانشگاه تهران با سوابق سال‌ها تحقیق و تدریس حقوق اداری و مالی در دانشگاه‌های مختلف و مشورت‌دهی به مراکز رسمی کشور با همیاری آقای مرتضی اصغرینا دانشجوی دکتری حقوق عمومی، حقوق رقابت و حق بر اقتصاد شفاف و رقابتی مذکور در منشور حقوق شهروندی را تجزیه و

تحلیل علمی کرده‌اند. نظر به اینکه این موضوع در نظام حقوقی ایران با خلأها و نارسایی‌های قانونی متعدد و کمبود اطلاعات تخصصی نزد بسیاری از فعالان ذی‌ربط مواجه است، نویسندگان تلاش کرده‌اند تا ضمن تحلیل دقیق مفاد منشور و مقررات پشتیبان در نظام حقوقی ایران، پیشنهادات و راهکارهای مشخصی برای ارتقای وضعیت ارائه دهند. قطعاً دست‌اندرکاران نهادهای رسمی و عموم فعالان اقتصادی می‌توانند با کمک به تحقق پیشنهادهای مطروحه، زمینه رعایت هر چه بیشتر حقوق مذکور را که در فرایند توسعه کشور حائز اهمیت بسیار است، فراهم آورند.

آقای محمدعلی متانی دانش‌آموخته دکترای حقوق عمومی دانشگاه شهید بهشتی و خانم بهار گلکار کارشناس حقوق در مقاله خود با عنوان «جایگاه حقوق شهروندی در تنظیم گری بانکی در نظام حقوقی ایران» یکی از ابعاد حقوق اقتصادی مردم و همچنین حقی را که به حکمرانی شایسته مربوط می‌شود توصیف و تحلیل کرده‌اند. این مقاله که در حوزه مطالعات سیاستگذاری قابل تأمل است حاوی تعریف تنظیم گری یا مقررات‌گذاری، تبیین نظام حقوقی ایران در این زمینه، توضیح جایگاه حقوق شهروندی در این روند به ویژه در حوزه تنظیم گری بانکی است و مخاطب را با یکی از ابعاد موضوعی که کمتر در مطالعات قبلی حقوق شهروندی مورد توجه قرار گرفته آشنا می‌سازد.

بخش دهم کتاب با عنوان حقوق فرهنگی دربردارنده سه مقاله از خانم دکتر کردونی، آقایان دکتر فریادی و دکتر بشیریه و همکارشان است.

خانم ندا کردونی دانش‌آموخته دکترای حقوق بین‌الملل در مقاله خود با عنوان «هویت فرهنگی و هویت شهروندی: از تقابل تا همزیستی» ضمن تبیین ابعاد مفهومی هویت و جایگاه آن میان فرهنگ و آزادی، نقش فرهنگ در شکل‌گیری مفهوم شهروندی و اثرگذاری آن بر نظام حقوقی را تشریح نموده و به این پرسش مهم پاسخ داده است که در جوامع با انواع فرهنگ‌ها و اقلیت‌ها آیا با مفهوم کلاسیک شهروندی می‌توان نظام حقوقی مناسبی در عرصه رعایت حقوق همه افراد سامان داد یا باید به مفهوم شهروندی چند فرهنگی و پشتوانه‌های نظری ذی‌ربط توجه نشان داد؟ نویسنده در پایان بررسی خود تأکید نموده که فرهنگ شهروندی و حقوق فرهنگی در کنار یکدیگر و با محوریت حقوق شهروندی می‌توانند به شکل مطلوبی ابعاد مختلف زندگی فردی و جمعی انسان را پوشش دهند.

دکتر مسعود فریادی دانش‌آموخته حقوق عمومی و محیط زیست و عضو هیئت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران، آزادی پژوهشی را که در زمره آزادی‌های فرهنگی بشر است از جهت مستندات حقوقی در موازین بین‌المللی و نظام حقوقی ایران، عناصر و مؤلفه‌های این آزادی و محدودیت‌های قابل قبول فراروی آن تجزیه و تحلیل کرده است. نویسنده در خلال بررسی موضوع، نقدهایی بر وضعیت موجود این آزادی در کشور نیز مطرح کرده به گونه‌ای که مخاطب با مطالعه این نوشتار می‌تواند داوری دقیق‌تری در خصوص روند شناسایی و اجرای این آزادی و چگونگی رسیدن به وضعیت مطلوب به دست آورد.

دکتر تهمورث بشیریه عضو هیئت علمی دانشکده حقوق دانشگاه علامه طباطبائی و وکیل دادگستری و آقای امیر جوادی دانشجوی دکترای حقوق در مقاله خود با عنوان «در جستجوی شادکامی»، تلاش کرده‌اند تا ضمن بررسی مفاهیم کلیدی موضوع و نقش حاکمیت قانون در تأمین شادی شهروندان، شادی و شادکامی افراد به مثابه حق را در مقررات برخی کشورها و موازین بین‌المللی واکاوی کنند و با مقررات ایران از جمله تعابیر ذی‌ربط به کار رفته در منشور حقوق شهروندی تطبیق دهند و در نهایت، خلأ شناسایی مستقیم این حق و پیامدهای آن را برجسته سازند.

بخش یازدهم کتاب با عنوان حقوق همبستگی در بردارنده چهار مقاله از آقایان دکتر عبدالهی، دکتر فهیمی و دکتر مشهدی، دکتر مستقیمی و حجت الاسلام والمسلمین ورعی است.

دکتر محسن عبداللهی عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی که از جمله محققان و مدرسان شناخته شده

کشور در مباحث حقوق محیط زیست از منظر حقوق داخلی و حقوق بین الملل است، مفاد منشور حقوق شهروندی در زمینه حق بر محیط زیست سالم را به طور مفصل مورد ارزیابی قرار داده و ضمن تبیین نظام حقوقی ایران و تعهدات بین المللی ذی ربط، از مفاد منشور در این موضوع ابراز خشنودی کرده و آن را نوعی پیشگامی در توجه به محیط زیست دانسته است و در خلال بررسی علمی خود نکات قابل توجهی در جهت راهبری فعالان ذی ربط اعم از دولتی و غیر دولتی ارائه کرده است تا به وضعیت بهتر از شرایط امروز نایل آییم.

حجت الاسلام والمسلمین دکتر عزیز الله فهیمی و دکتر علی مشهدی اعضای هیئت علمی دانشگاه قم که هر دو از جمله کارشناسان شناخته شده حقوق محیط زیست در کشور هستند، موضوع محیط زیست و توسعه پایدار را از منظر اندیشه اسلامی بررسی کرده اند تا مخاطبان منشور دریابند که جایگاه صیانت از محیط زیست و توسعه پایدار و متوازن در منابع اسلامی کجاست و به لحاظ اعتقادی همه چه وظایفی در این زمینه داریم و اگر همه به وظیفه خود به درستی عمل نکنیم تنها دولت یا قوای حکومتی نمی توانند زمینه رعایت همه جانبه این حقوق را فراهم آورند.

دکتر بهرام مستقیمی عضو هیئت علمی بازنشسته دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران با سابقه سال ها تدریس و تألیف در حوزه حقوق و روابط بین الملل، بخش انتهایی موضوعات منشور حقوق شهروندی (حق صلح، امنیت و اقتدار ملی) را از منظر حقوق داخلی و موازین بین المللی بررسی کرده است. نویسنده در بررسی خود مشخص نموده که اصولاً آیا برخی از این عناوین در سطح بین المللی به عنوان حق شناسایی شده اند یا قالب حق نیافته اند. نویسنده در خلال نوشتار تحقیقی خود نکات قابل توجهی برای رعایت صلح، امنیت و اقتدار ملی ارائه کرده است که می تواند برای دست اندرکاران و فعالان ذی ربط مفید باشد.

حجت الاسلام والمسلمین آقای سید جواد ورعی عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه با سال ها تحقیق و تدریس در حوزه علمیه و دانشگاه ها و تألیف کتاب در حوزه صلح و جنگ از منظر اسلام، موضوع مهم تحلیل علمی حق صلح، امنیت و اقتدار ملی از منظر اسلام را ارائه کرده است. ایشان در تحقیق خود مبانی و مستندات بخش یاد شده منشور حقوق شهروندی را به دقت از منظر مبانی اسلامی از جمله سیره نبی مکرم اسلام (ص) تشریح و وظیفه دولت اسلامی در تحقق حقوق یاد شده را مشخص کرده است.

در پایان، ضمن قدردانی از یکایک محققانی که برای خلق آثار علمی معتبر در زمینه حقوق شهروندی تلاش کرده اند چه عزیزانی که آثار آن ها در این مجموعه منتشر می شود یا فضایی که آثار ارائه شده آن ها در قالب های دیگری نشر یافته یا در آینده قابل نشر است و امید به اینکه روند تأملات نظری جدی در این حوزه روز به روز در کشور ما رشد پیدا کند و با سپاسگزاری از تلاش رئیس جمهور محترم در برجسته سازی موضوع حقوق شهروندان در آستانه چهل سالگی انقلاب اسلامی و امید به اجرای همه جانبه مفاد منشور که در واقع اجرای مقررات لازم الاجرای کشور و مطالبه مستمر ملت و تعهد شرعی و قانونی مسئولان است، خدای متعال را به خون های پاک شهدای گلگون کفن این سرزمین و اجر و منزلت عموم آزادی خواهان و مصلحان قسم می دهیم که برکت لازم را به مجموعه تلاش های خدمتگزاران ملت در هر لباس و موقعیت و مقامی که هستند عنایت فرماید و بساط هر گونه ظلم و ستم و بی عدالتی را از این سرزمین برچیند و ناقضان حق را به سزای عمل نامناسب خود برساند. آمین یا رب العالمین.

امور پژوهشی کمیسیون حقوق بشر اسلامی ایران

امور پژوهشی مرکز بررسی های استراتژیک ریاست جمهوری

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت)

شهریور ۱۳۹۹